

Stichting Historische Kring Losser (HKL)

De Historische Kring Losser zet zich sinds haar oprichting in 1969 in voor het behoud van het cultuur-historische erfgoed van de gemeente Losser (met name van de dorpen Losser, Overdinkel en Glane), het vastleggen van deze informatie in boeken en andere publicaties en het organiseren van lezingen en exposities. Hierdoor blijft de kennis van het verleden actueel, toegankelijk gemaakt voor een breed publiek en bewaard voor het nageslacht.

Correspondentieadres:

Hogeweg 36
7582 CH Losser
Email: info@historischekringlosser.nl
Website: www.historischekringlosser.nl

Bankrekeningen t.n.v. Historische Kring Losser

- Rabobank Losser 33.73.08.098
- Postbank 3.121.136

Bestuur

Thea Evers (voorzitter)	*	Dr. Staringstraat 7	7582BL Losser	053 5382613
Georg van Slageren* (secretaris)		Hogeweg 36	7582CH Losser	053 5382850
Harry Dekkers (penningmeester)		Ludgeruslaan 12	7581DD Losser	053 5387993
Leo Augustijn		Zweermanstr. 16a	7582AN Losser	053 5386190
Gerda Hogebrink		Lutterstraat 55	7581DD Losser	053 5381291
Andries Kuperus*		Dr. L. de Bruinstr. 12	7582AA Losser	053 5383196
Stien Meijerink		Lutterstraat 53	7581BT Losser	053 5383196
Bennie Nijhof		Kerkhofweg 195	7586AD Overdinkel	053 5382778

*) Redactie van Oet Dorp en Marke

Oet Dorp en Marke Losser

Wordt aan het eind van elk kwartaal toegezonden aan de leden van de HKL.
De jaarcontributie bedraagt € 13,50, bij postverzending € 16,00 per jaar.
Overname (geheel of gedeeltelijk) en publicatie van artikelen is alleen toegestaan met toestemming van de redactie en bronvermelding.

ISSN: 1568-4711

(Druk: VDA-groep, Enschede)

Foto omslag:

Ter nagedachtenis aan Jo ter Laak uit Overdinkel, die als sergeant van het Korps Politietroepen in 1940 wist te ontkomen naar Engeland, in 1941 als geheim agent terugkwam, in 1942 door de bezetter werd gearresteerd en op 7 september 1944 in Mauthausen om het leven werd gebracht. (Afbeelding beschikbaar gesteld door de heer F. Schmölzer).

Inhoudsopgave

Colofon	pag. 1
Inhoudsopgave	2
Van het bestuur	3
De Historische Kring Losser in 2007	3
Van de redactie	7
De familie ter Laak in Overdinkel <i>door Frans Schmölzer</i>	
Inleiding	8
Oldenzaal en de (over)grootouders ter Laak vanaf omstreeks 1860	8
Overdinkel	11
Grootouders Diekmeijer en moeder vanaf 1924	17
Grootouders ter Laak en moeder vanaf 1924	17
In Overdinkel geboren in 1945	28

Van het bestuur

Voor u ligt het tweede nummer van Oet Dorp en Marke in het nieuwe (grotere) formaat en ook met meer pagina's dan u tot nu toe gewend bent. Dat grotere formaat blijft zo. Het aantal pagina's zal variëren, afhankelijk van het aanbod van kopij en de onderwerpen. De uitgave in dit nieuwe formaat is mede mogelijk door de advertenties die nu in het boekje zijn opgenomen.

Het eerste nummer van dit jaar hebt u ontvangen in de vorm van een boek, met daarin een bloemlezing uit de afgelopen 15 jaargangen. Wij hebben u gevraagd om met dit boek 'de boer op te gaan' en reclame te maken voor de Historische Kring, zodat het ledenaantal gaat stijgen. Het resultaat van alle inspanningen is voorzichtig positief te noemen. Maar wij vragen u om nog even door te gaan met uw promotieactiviteiten. Breng de HKL onder de aandacht bij familie, ook buiten Losser, vrienden, kennissen en burens en binnen andere verenigingen. Dat mooie boek is een uitstekend visitekaartje. En brengt u dan ook onze interessante avonden onder de aandacht, die in het winterseizoen worden gehouden. En hebt u ze dan nog niet overtuigd: onze website www.historischekringlosser.nl biedt nog meer informatie. De belangstelling voor geschiedenis, met name van de eigen woonomgeving is groeiende, ook in Losser. De HKL speelt hierop in en hoopt zo ook mensen over de streep te trekken, om zelf hun verhalen of de resultaten van hun familieonderzoek of ander archiefonderzoek voor publicatie aan te bieden. Oet Dorp en Marke is een mooie uitgave geworden en het geeft veel voldoening om het resultaat van uw inspanning gedrukt te zien. Dat kunnen wij u verzekeren!

De Historische Kring Losser in 2007

Het nieuwe jaar begon in 2007 eens niet met de Niejaarsvisite, maar met de opening van de tentoonstelling 'Terug naar het dorp van onze jeugd'. Op 6 januari opende wethouder mevrouw Venema de expositie in galerie 't Nien-End. Deze tentoonstelling trok in twee maanden tijd ruim 700 bezoekers en de eigenaresse van de galerie, mevrouw Jo de Jong, ontving samen met haar gastvrouwen veel enthousiaste reacties. Het was dan ook een bijzondere tentoonstelling met kunstwerken waarmee een beeld werd gegeven van (oud) Losser en Overdinkel. De schilderijen, tekeningen, etsen, wandborden en tegelplateaus waren welwillend afgestaan door een groot aantal particulieren. De kunstwerken werden aangevuld met historische voorwerpen, zoals een urn, die werd opgegraven in een tuin aan de Scholtinkstraat, een bijzondere doos met sigaren, textielgoed, rekeningen van verdwenen winkels, bid- en devotieprentjes, het vaandel van de opgeheven zangvereniging 'Looft den Heere', enz. enz. En op collages van krantenfoto's van circa 1960 tot 1980 konden mensen zien hoe jong ze toen nog waren. Het geheel leverde voor Lossernaren en oud-Lossernaren veel herkenbaars op. Kortom de

tentoonstelling was een groot succes, waar we veel positieve publiciteit mee gekregen hebben. Niet alleen in de krant maar ook veel mond tot mond reclame. Uit waarneming ter plaatse bleek dat het sociale aspect van zo'n tentoonstelling ook groot is: Mensen ontmoeten elkaar op die plek en raken met elkaar aan de praat. Een argument te meer voor een eigen 'hoes'. Helaas heeft de tentoonstelling ons niet meer dan twee nieuwe leden opgeleverd. We moeten dus wat anders bedenken om ons ledental te vergroten.

Op 8 januari volgde de *Niejoarsvisite*. Traditioneel was de belangstelling van onze leden weer erg groot. We telden bijna honderd bezoekers en het was erg gezellig. Omdat ons fotobestand inmiddels grotendeels is gedigitaliseerd, werd de quiz niet meer met een diaprojector gepresenteerd maar met 'laptop' en 'beamer'.

Op dinsdag 6 februari kwam de historicus Dick Schlüter - toen nog werkzaam als directeur van natuurhistorisch museum 'Natura Docet' - naar Losser voor een dialezing, met als titel '*Achtergrond en betekenis van Losserse volksverhalen*'. Hoe komen de Sagenroutes in de gemeente Losser aan hun informatie? Uit de eerste helft van de 20ste eeuw zijn er vragenlijsten bewaard gebleven die door correspondenten van het Volkskundig Instituut in Amsterdam werden ingevuld en ondermeer volksverhalen als onderwerp hebben. Uiteraard vertelde Schlüter verschillende verhalen. Een boeiende avond over 'het verhaal achter het volksverhaal'.

Op dinsdag 13 maart sprak onze dorpsgenoot dr. Gerard Seyger, auteur van diverse boeken over het Twents en over onderwerpen uit de Twentse geschiedenis, over *Losserse onderwerpen*. De heer Seyger verdiepte zich o.a. in het ontstaan van de naam 'Losser' en maakte ons deelgenoot van verrassende inzichten.

De *jaarvergadering* werd gehouden op zondagmiddag 22 april. Naast een dertigtal 'leden' konden we tijdens deze vergadering ook twee nieuwe bestuursleden verwelkomen: de heren Andries Kuperus en Bennie Nijhof. Andries Kuperus had zijn sporen al verdiend bij het digitaliseren van onze foto- en diacollectie en met Bennie Nijhof is ook Overdinkel weer in het bestuur vertegenwoordigd. Na de vergadering brachten we een bezoek aan het *Rijksmuseum Twenthe* in Enschede waar de tentoonstelling 'Het jaar van de 18^e eeuw' werd bezichtigd.

Aan het einde van de vakantieperiode is de Historische Kring altijd aanwezig op het *Brueghelfestijn*. Mede dankzij de hulp van vrijwilligers konden we op 17, 18 en 19 augustus onze stand weer bemannen/bevrouwen en zo de geschiedenis van Losser, mede door onze boeken en tijdschriftnummers, onder de aandacht brengen van een groot publiek.

Het najaar stond in het teken van de tentoonstelling '*Wonen in Losser, Overdinkel en Glane*', waarmee aangesloten werd bij een landelijk thema 'Wonen in Nederland'. De opening op 15 september viel samen met de voor het eerst georganiseerde Vrijwilligersmarkt van de Gemeente Losser. Tentoongesteld

werden foto's uit de eigen collectie van de HKL, maar ook foto's en ander materiaal dat beschikbaar was gesteld door derden. Een voorbeeld van dit laatste was de documentatie met betrekking tot de voormalige kerk in Glane die sinds 2000 als woning wordt gebruikt. Ook bijzonder was de presentatie van Frans Jacobs over het wonen en de bewoners van de (omgeving van de) Strokappenweg, een onderwerp waar hij zich als bewoner al heel lang in heeft verdiept.

De tentoonstelling, die mogelijk was omdat mevrouw Jo de Jong haar galerie weer beschikbaar stelde, was een nog groter succes dan de expositie in januari en februari. We telden in 15 weken 1800 (!) bezoekers. We maakten bij deze tentoonstelling voor het eerst gebruik van onze 'professionele' vitrines, die bij het Natuurhistorisch Museum in Enschede overbodig geworden waren en die wij 'ten geschenke' hebben ontvangen. Ook hier mag nog wel eens gezegd worden dat we erg blij zijn met deze vitrines.

Het nieuwe winterseizoen werd geopend op 23 oktober met een 'dialezing' door onze 'eigen' Stien Meijerink. De belangstelling was zeer groot en Stien wist het, zoals we van haar gewend zijn, 'goed pratende te houden'.

Op 27 november vertelden Paul Wigger, Henk Filipsen en Maikel Kremer met woord en geluid over *midwintergebruiken* in Twente. Ook voor deze bijeenkomst bestond een behoorlijke belangstelling.

Tot slot:

Het *bestuur van de Historische Kring* vergaderde 11 keer. Bestuursleden waren aanwezig bij de vergaderingen van de Monumentencommissie, Stichting Dorpsbleek, de Straatnamencommissie en de commissie Open Monumentendag. Wij verzorgden dialezingen voor verenigingen en clubs. In regionaal verband vertegenwoordigden bestuursleden de Historische Kring bij diverse activiteiten en presentaties van publicaties over Twente.

Tussen de bedrijven door deed het bestuur al vanaf het najaar van 2006 mee aan een *zoekwedstrijd op internet*. De bedoeling van deze 'speurtocht' was om (bestuurs)leden van historische verenigingen (meer) vertrouwd te maken met de mogelijkheden van het internet. Tot onze eigen verbazing eindigden wij in de voorronde op de tweede plaats. Wat voor ons als een grapje begonnen was eindigde donderdag 8 februari 2007 in Zwolle, waar de finale werd gespeeld, bloedserieus: Er waren 'vette' prijzen te verdienen. Uiteindelijk zijn we 500 euro rijker naar huis teruggekeerd.

In het najaar van het jaar 2007 was er nog een andere prettige gebeurtenis. In de zomer hadden wij al bericht ontvangen dat de Historische Kring Losser was genomineerd voor de *Cultuurprijs* van de gemeente Losser 2007. Op 18 november

mochten wij de tweede prijs, waaraan - naast de eeuwige roem - een geldbedrag van 250 euro verbonden was, in ontvangst nemen.

Oet Dorp en Marke verscheen zoals gebruikelijk vier keer. In het najaar werd besloten om met ingang van de eerste aflevering van de jaargang 2008 het formaat en de omvang van het tijdschrift te vergroten. De extra kosten die dat meebrengt zullen grotendeels worden gedekt door het opnemen van advertenties in het boekje. Inmiddels is *Oet Dorp en Marke 2008/1* verschenen in de vorm van een mooi vormgegeven boek dat 172 pagina's telt en waarin 106 foto's zijn opgenomen.

Dit boek (een bloemlezing uit de voorgaande 15 jaren) zal ook gebruikt worden als 'lokmiddel' om nieuwe leden te werven. Dat dit initiatief hard nodig is blijkt uit het feit dat het aantal leden/donateurs in 2007 (opnieuw) terugliep naar 431 (2006: 449). Wij willen de daling van het ledental tot staan brengen. *Onze ambitie voor 2008 is dat wij aan het eind van het jaar 500 leden hebben.*

Bij het versterken van de band met onze leden kan ook een *eigen onderkomen* een belangrijke rol spelen. Gedurende het grootste deel van het jaar zat er geen enkel schot in het overleg met de gemeente. Begin september kregen we eindelijk (telefonisch) bericht dat ons verzoek om enkele lokalen van de Martinusschool te mogen gebruiken 'in procedure' was gegaan, enkele weken later echter gevolgd door de mededeling dat er toch (onvoorziene?) problemen waren. In de krant van 1 december 2007 heeft u kunnen lezen dat de gemeente de lokalen (tegen een markt conforme huurprijs) aan kinderopvang Columbus ter beschikking heeft gesteld. In hetzelfde bericht konden wij lezen dat de gemeente ons niet in de kou laat staan en het pand Martinusplein 16 (tegen een niet marktconforme huurprijs) aan zal bieden. Volgens het krantenbericht vertrekken de huidige bewoners medio 2008, zodat wij goede hoop hebben dat wij aan het eind van het jaar (met 500 leden) eindelijk over een eigen onderkomen kunnen beschikken. Formeel staat echter nog niets vast.

Samenvattend kunnen wij niet anders concluderen dan dat de Historische Kring Losser kan terugzien zien op een goed jaar 2007. Daaraan heeft het succes van de twee tentoonstellingen in Galerie 't Nien-End in niet geringe mate bijgedragen.

Georg van Slageren, secretaris HKL

Van de redactie

De rest van deze aflevering van Oet Dorp en Marke Losser is gevuld met een mooi voorbeeld van iemand die de resultaten van zijn familieonderzoek voor publicatie aan ons heeft aangeboden. Wij weten zeker dat het de schrijver veel voldoening zal geven om het resultaat van zijn inspanningen gedrukt te zien.

Het betreft een deel van het levensverhaal van de heer Frans Schmölzer uit Meedhuizen (gemeente Delfzijl). In meerdere opzichten een bijzonder verhaal.

Zijn moeder, Truus ter Laak werd geboren in 1924 in het grote gezin van politieagent Jan ter Laak, die eerst in Losser en daarna in Overdinkel zijn functie uitoefende. Truus doorliep slechts vier klassen van de lagere school. Omstreeks haar veertiende jaar ging ze aan het werk, zoals gebruikelijk in die tijd. In de Tweede Wereldoorlog kreeg ze een relatie met een soldaat van de vijandelijke troepen, Franz Schmölzer, een Oostenrijker. Zij was toen zeventien jaar, hij was negentien en uit deze relatie werd in 1945 zoon Frans geboren.

De broer van Truus, Jo ter Laak ontkwam in 1940 naar Engeland en keerde terug als geheim agent in het Nederlandse verzet. Hij kreeg een opleiding tot radiotelegrafist in Londen. Na begin 1941 in Nederland gedropt te zijn, werd hij verraden en werd één van de vele slachtoffer van het zogenaamde Englandspiel. Na een gruwelijke periode van verhoren en martelingen werd hij door de SS-ers vermoord in het concentratiekamp Mauthausen in Oostenrijk. Het lot van Jo ter Laak werd pas na de oorlog bekend. Tijdens de bezettingsjaren wist het gezin ter Laak in Overdinkel niet wat er met hem was gebeurd. Postuum werd hem na de oorlog een hoge onderscheiding toegekend: De Bronzen Leeuw.

De geheel verschillende verhalen van deze twee kinderen binnen één gezin; een grotere tegenstelling was in de oorlogsjaren nauwelijks mogelijk.

In Oet Dorp en Marke is regelmatig aandacht besteed aan de ervaringen van diverse Lossersnaren in de Tweede Wereldoorlog, onder meer ook aan de verhalen van de zogenoemde Rijksduitsers. Het levensverhaal dat nu voor u ligt behandelt weer een heel ander aspect van deze donkere periode. U leest een beknopte versie van het eerste deel van dit verhaal van Frans Schmölzer, met daarin aandacht voor de geschiedenis van de familie ter Laak, het gezin van de Lossers/Overdinkelse veldwachter, de oorlogsjaren en de Bevrijding.

Het verdere levensverhaal van Frans Schmölzer, dat niet is opgenomen omdat het geen relatie met Losser of Overdinkel meer heeft, kan worden gekenschetst als een Overdinkelse variant op het Amerikaanse 'Van krantenjongen tot miljonair'. Hij is nu directeur van Kollo Holding B.V. in Appingedam.

De familie ter Laak in Overdinkel

Inleiding

Op bijna 60-jarige leeftijd heb ik besloten mijn levensgeschiedenis op schrift te zetten. Net als iedere leeftijdgenoot heb je op zo'n leeftijd veel te melden. Een terugblik op het leven is voor ieder mens uniek. Niet één mens heeft op een levenspad gewandeld, dat te vergelijken is met dat van iemand anders. In ieders leven zijn talloze momenten, waarop voor de persoon in kwestie voor de verdere toekomst, cruciale beslissingen moeten worden genomen. Soms kun je dit zelf doen. Maar vaak liggen deze beslissingen, vooral in ieders jeugdijaren bij anderen. In bijna alle gevallen kun je deze beslissingen niet terugdraaien. Hooguit kun je er achteraf over filosoferen, wat er gebeurd zou zijn als jij of anderen soms een andere beslissing hadden genomen. De klok terugdraaien gaat nu eenmaal niet.

Mijn voorouders waren Twentenaren en Oostenrijkers. De Oostenrijkse tak heeft in mijn leven weinig tot niets betekend. Ongeveer twee jaren maakte ik deel uit van deze familiekring. Mijn Twentse voorouders kwamen uit de familietak van ter Laak. De geschiedenis gedurende de afgelopen ruim honderd jaren van meerdere generaties ter Laak kan voor velen interessant zijn. Zelf heb ik achteraf kunnen vaststellen dat, ingeval er op het eeuwenoude levenspad van de ter Laak-generatie ooit een kleine wegonderbreking was opgetreden, ik nooit op deze wereld zou zijn geweest. Alleen de familieleden die in Losser en/of Overdinkel hebben gewoond komen in dit verhaal voor.

Oldenzaal en de (over)grootouders ter Laak vanaf omstreeks 1860

Het oostelijk grensgebied van Twente van vóór 1900

Iedereen heeft voorouders van vaders en moederskant. Aangezien ik mijn Oostenrijkse biologische vader Franz Schmölzer en zijn naaste familieleden nauwelijks heb gekend, hebben de voorouders van vaderskant nooit mijn interesse gehad.

Dit ligt bij mijn moeder Truus ter Laak anders. Mijn voorouders van moederskant hebben eeuwenlang van generatie op generatie geleefd in het oostelijk grensgebied van Twente. Met name in Oldenzaal. Deze familietak gaat terug tot omstreeks 1570. De stamvader is Johannes ter Laak. (Zie het overzicht op de volgende pagina)

<i>Voornamen</i>	<i>geboren</i>	<i>beroep</i>	<i>overleden</i>	<i>gehuwd met</i>
Johannes ter Laak	1570			
Lambertus	1600			G. Volmerink
Johannes	1624			G. Nijland
Gerrit	1650		1729	W. Hammink
Gerhardus	1682			A. Reimerink
Henricus	1726			A.Hampe/ A.Nijland
Stephanus	1765		1841	C. Fransen
Johannes	1793		1862	A. Schopman
Johannes Arnoldus	1836		1914	G.Mazeland/ J.Steenhof
Johannes Antonius	1859	textielarbeider	1930	H.G.Hesselink
Johannus Antonius	1886	veldwachter	1961	A.Diekmeijer

Uit dit laatste huwelijk werd in 1924 Geertruida (Truus) ter Laak geboren.

Uit vertellingen van enige generaties van familieleden is een globaal beeld te vormen van hoe de mensen in deze toen kleine steden en dorpen in Twente, als Oldenzaal, Losser en Overdinkel, geleefd moeten hebben. Het leven was destijds dag in en dag uit hetzelfde. En dat was al generaties lang het geval. Van omstreeks 1570 tot ver in de 20^e eeuw was er op het platteland van Twente volstrekte welvaartsstijging. Men leefde van kleine handel en ambachten en in een enkel geval was men werkzaam voor vermogende boeren. Praktisch iedereen bezat wel een strookje grond waarop groente, fruit, aardappelen en dergelijke werden verbouwd. Bij sommigen was een enkele koe of een varken aan te treffen. Een koe voor melk en boter en een varken voor de slacht in de winter. De komst van textiel fabrieken bracht aan het eind van de 19e eeuw de eerste welvaartsverbeteringen in Twente voor de arbeidersklasse. De dorpen waren verbonden door landwegen. Fietsen waren er nauwelijks, of door de slechte toestand van de landwegen onbruikbaar. Een enkele stoomlocomotief met enkele wagons, of een bus reed door het Twentse land. Het vervoer vond meestal plaats te voet of met paarden en koetsen of karren.

De mensen, met veelal grote gezinnen, werden vaak met kindersterfte geconfronteerd. Van enige luxe zoals wij die thans in het begin van de 21^e eeuw kennen was geen sprake.

Het graf van opa en oma ter Laak op de begraafplaats van de H. Gerardus Majellakerk in Overdinkel. (foto Andries Kuperus).

Overgrootouders ter Laak

Mijn overgrootouders ter Laak woonden in Oldenzaal. Dat was van omstreeks 1860 tot 1930. Overgrootvader Johannes ter Laak was textielarbeider en daarnaast veehandelaar van beroep. Hij werd geboren in 1859 en overleed in 1930 en woonde met zijn gezin zijn gehele leven in Oldenzaal. Jarenlang kocht hij op het platteland koeien, die hij dan enige tijd buitengewoon goed verzorgde en daarna

verkocht op de veemarkt in Oldenzaal. Hij is nooit anders gezien dan met een wandelstok. Zijn vrouw, overgrootmoeder Helena ter Laak (geboren Hesselink), leefde van 1861 tot 1923. Toen het gezin van zijn zoon Jan (de politiemann), in Losser en later in Overdinkel woonde kwam hij vaak te voet vanuit Oldenzaal op bezoek. Een wandeling van zo'n 12 kilometer heen en terug. Hij deed dat op één dag. Van overgrootmoeder ter Laak is weinig bekend. Zij stierf al vóór moeder geboren was. Het huis waar de overgrootouders in woonden was voorzien van een 'del'. Daarin werden de koeien gestald en verzorgd. De del was verbonden met het woonhuis en de keuken. De vloer bestond uit kinderkopjes. In de kamer stond een kachel, die gestookt werd op eierkolen. Dat was de goedkoopste brandstof, die werd gemaakt van het gruis van kolen. Ook stookte men soms turf. De mensen die het iets beter hadden stookten antraciet. Overgrootvader had een enorme baard, die hijzelf regelmatig bijwerkte. Want een kapper, die men betalen moest, was in die tijd slechts voor een enkeling weggelegd.

Overgrootouders Diekmeijer

De familie Diekmeijer kwam uit Emmerich in Duitsland en zij waren vluchtelingen. Kort na de Eerste Wereldoorlog vluchtten namelijk vele Duitsers naar Nederland. Daar werden zij stateloos en kregen daardoor geen enkele vorm van bijstand. Het waren meest zeer arme mensen. Over de overgrootouders Diekmeijer kan moeder mij niets vertellen.

Overdinkel

Het ontstaan van het dorp

In het begin van de vorige eeuw was Overdinkel een landelijk gebied met een uitgestrekt heideveld. Men noemde het in die tijd "het Overdinkelse veld". Hier en daar waren slechts enkele boerderijen en als klein dorp begon Overdinkel zich vanaf 1890 te ontwikkelen. Uit de 'Kroniek van de H. Gerardus Majella parochie' (2003) van Joke Oude Kempers is af te leiden, dat Overdinkel oorspronkelijk een grote heidevlakte was met ten westen een veengebied, het Tiekerveen met een waterplas. Later is deze plas drooggelegd. De deels zanderige en deels veenachtige bodem zorgde voor schrale oogsten. In het Markeboek van Losser wordt in 1533 al geschreven over enige erven, zoals Ter Denge, Roterink, Elferink en Lakerink. Men noemde ze de Overdinkelse boeren. Tot 1890 was het een heel rustige boerengemeenschap. Toen werden net over de grens de eerste textiel fabrieken gebouwd.

Omstreeks 1900 verrezen de eerste hutten en kleine woningen van arbeiders uit Drente en Friesland. Die gingen werken in de textiel fabrieken in Gronau, vlak over de Duitse grens.

Een voorbeeld van de 'woonsituatie' van een arbeidersgezin in Overdinkel in het begin van de 20-ste eeuw.

De meeste gezinnen kwamen uit Steenwijkerwold en Weststellingwerf. Daar heerste grote armoede. Deze volksverhuizing werd aangemoedigd door pastoor Roberink, die eerder in Losser werkzaam was. Hij was pastoor in Steenwijkerwold en vertelde daar, dat iedereen die de handen uit de mouwen wilde steken om te werken in de fabrieken in Gronau, vlak bij Overdinkel, goed brood voor zijn gezin kon verdienen. De Duitse textielabrikanten hadden er niet op gerekend, dat er zo weinig Duitse boeren in fabrieken wilden werken. Vandaar dat er veel Nederlanders vanuit Overdinkel en Losser over de grens aan de slag gingen. Vaak kwamen eerst alleen de mannen. Ze bouwden een houten schuurtje met een klein kamertje als eerste onderkomen. Maar al spoedig werden er grotere hutten en keten gebouwd en kwam het gehele gezin naar Overdinkel. In 1907 telde Overdinkel omstreeks 1600 inwoners.

De kerken

In 1906 vestigde zich de Nederlands Hervormde Kerk in Overdinkel. Eerst een houten noodgebouw en in 1908 werd binnen een jaar een mooie bescheiden kerk gebouwd. Met daarbij een woonhuis voor de dominee. De kerk werd op 10 augustus 1908 ingewijd en er vormde zich in Overdinkel een zelfstandige Hervormde Gemeente. In hetzelfde jaar richtte ook de Apostolische Gemeente een bescheiden bedehuis op. Deze religie heeft slechts enige jaren standgehouden.

De H. Gerardus Majella kerk

In 1907 werd, onder leiding van kapelaan van Laak uit Losser, met de voorbereidingen voor de bouw van de rooms-katholieke H. Gerardus Majella kerk begonnen. Hij had van de aartsbisschop te Utrecht de opdracht gekregen een nieuwe parochie te stichten. Overdinkel telde toen ongeveer 800 katholieken. Daarvóór ging men naar Losser of Gronau naar de kerk. In die tijd waren de wegen soms buitengewoon slecht en onbegaanbaar. Vooral na langdurige regenval waren de wegen gelijk modderpoelen. Dan konden de mensen niet eens naar de kerken buiten het dorp gaan.

Kort daarna werd kapelaan van Laak als pastoor van Overdinkel benoemd en hij kocht grond aan van de families Roterink, ter Denge, Smudde en Welpelo. De kerk werd toegewijd aan de H. Gerardus Majella, in wie Van Laak een onbepert vertrouwen stelde en die hij als zijn grote voorbeeld zag. Gerardus Majella was op 23 april 1726 vlakbij Napels in Italië geboren. Op 22-jarige leeftijd trad hij als lekenbroeder in bij de Congregatie der paters Redemptoristen. Toen hij 29 jaar was stierf hij aan de tering. Aan broeder Gerardus werden vele wonderen toegeschreven. Zelfs na zijn dood. Ondermeer genezingen van ziekten werden bewezen geacht. Op 8 december 1904 werd Gerardus Majella door Paus Pius X heilig verklaard.

Een relikwie uit het gebeente van de H. Gerardus Majella werd in 1908 aan de pastoor geschonken.

In 1909 werd het parochiehuis gebouwd en kreeg als naam "Concordia". De Amersfoortse architect Herman Kroes ontwierp de nieuw te bouwen kerk. De aanbesteding vond plaats op 13 december 1909 en de opdracht werd gegund aan de gebroeders Kroes uit Enschede. De bouwprijs was 41.000 Hollandse guldens.

Op 8 januari 1911 wijdde pastoor van Laak het nieuwe kerkhof naast de in aanbouw zijnde kerk.

In het perspectief van die tijd is deze kerk met aanbouw een onwaarschijnlijk fraai en kolossaal gotisch bouwwerk. Er is een enorm contrast tussen de armoede van de mensen in het begin van de 20^e eeuw en de rijke uitstraling van dit prachtige katholieke bouwwerk. De inwijding van de kerk vond plaats op 11 november 1911.

In het jaar 1929 waren er al 1224 parochianen en in 1940 was dit aantal gestegen tot ruim 1700.

De H. Gerardus Majellakerk in Overdinkel: 'Een onwaarschijnlijk fraai en kolossaal gotisch bouwwerk'.

Het Klooster

Al in 1915 was pastoor van Laak bezig om zusters naar Overdinkel te halen. Dat lukte niet direct. Uiteindelijk vond hij gehoor bij de congregatie der Dochters van O.L. Vrouw van het Heilig Hart van Tilburg en pas op 13 januari 1919 werden het klooster, een zustershuis en de bewaarschool ingezegend.

Lager Onderwijs

Onder de bezielende leiding van pastoor van Laak werd in 1919 de bouw van een jongens- en meisjesschool gerealiseerd. Op 14 januari werd de school ingewijd onder de naam H. Gerardus Majellaschool.

H. Gerardus Processie

Op 5 september 1912 diende pastoor van Laak bij de bisschop van Utrecht het volgende verzoek in:

Daar de openbare processie zondag onder het octaaf van Sacramentsdag zo uitstekend slaagde, veroorloof ik mij de vrijheid u Monseigneur bij deze nederig toe te willen staan, dat alhier dit jaar en volgende jaren op zondag onder het

octaaf van 16 oktober, den feestdag van St. Gerardus Majella, den patroonheilige dezer kerk een openbare processie met het Allerheiligst mag worden gehouden.

De pastoor kreeg toestemming van het bisdom. Er werden op drie hectare grond bomen aangeplant, zodat een park zou ontstaan.

Deze oude foto geeft een mooi beeld van de grote toeloop en van de devotie bij de jaarlijkse processie.

De grote kapel op de Calvarieberg, ook wel het “Genade Oord” genoemd, werd geschonken door de parochianen. De eerste jaren begon de processie in de kerk en trok men over het kerkhof, waarna de afsluiting weer in de kerk was.

In 1937 werd herdacht dat Overdinkel 25 jaar een bedevaartsplaats was. Jaarlijks kwamen tussen 16.000 en 20.000 pelgrims. Grootvader ter Laak regelde in die tijd in uniform het verkeer. Het was de enige dag in het jaar dat hij als veldwachter witte handschoenen droeg.

De zandwegen in die tijd

Overdinkel ligt tussen Losser en de Duitse grens. Tot ver in de 20^e eeuw waren er zandwegen. Vaak ontstonden zandwegen, doordat het enige visuele aanknopingspunt op afstand de kerktoren was. Daarmee werd dan meteen de kortste weg van dorp tot dorp gevormd. Aan deze wegen bouwden dan velen hun onderkomen. Vanzelfsprekend was er geen gas, water, elektriciteit en riolering. Vanuit Losser gezien ligt Overdinkel “over de rivier de Dinkel”, wat de naam van het dorp verklaart.

Rond 1930 werd de Hoofdstraat verhard. Voor het eerst zagen vele inwoners een stoomwals, die het asfalt aanreed. *Onderstaande staande ansichtkaart dateert dus van vóór 1930.*

Het heideveld

Iets buiten Overdinkel richting 'De Draai' lag een prachtig heideveld met enige bomen en zandkuilen. Tientallen jaren bleef dit veld intact. Anno 2005 is te zien, dat het heideveld overwoekerd is door bomen. Er was ook een waterplas waar 's zomers de kikkers kwaakten en 's winters geschaatst kon worden. Men noemde het de Woltersplas ofschoon de oorspronkelijke naam Ten Woldeplas was. Deze omgeving had grote aantrekkingskracht op de kinderen uit het dorp.

De plaggenhut

Tot omstreeks 1930 woonde en leefde op het heideveld het gezin Nijland in een plaggenhut. Water, elektriciteit en gas waren niet voorhanden.

De Dinkel

Iets verderop vanuit Glane en ten zuiden van Overdinkel stroomt de rivier de Dinkel. Vanuit Losser stroomt de rivier noordwaarts verder om uiteindelijk in de Vecht uit te komen. Het Twentse volkslied begint met de zin "Er ligt tussen Dinkel en Regge een land". Grootouders ter Laak en moeder waarschuwden vaak, dat de Dinkel een gevaarlijke rivier was met draaikolken, grillige onderstromingen en drijfzand. Ik herinner mij, dat de rivier tussen Overdinkel en Losser regelmatig ver buiten zijn toch tamelijk hoge oevers trad.

In die tijd begreep ik niet waarom de Dinkel opeens zo zwart en smerig werd. Dat moet begin 50-er jaren gebeurd zijn. Leven bestond er opeens niet (meer) in dit water. Het was ook ten strengste verboden er in te zwemmen. Later werd mij duidelijk, dat textielfabrieken in Duitsland hun smerige afval in deze prachtige rivier loosden. Daar werd in die tijd niets tegen ondernomen. Opeens stonk de Dinkel gelijk een open riool. Het was in de wijde omgeving te ruiken. Enig milieubesef of een vergunningenstelsel ter bescherming van het milieu was er toen nog niet. Pas vele jaren later werd het lozen van afvalwater in de Dinkel verboden en kreeg de rivier zijn oorspronkelijke frisheid met leven terug.

Grootouders Diekmeijer en moeder vanaf 1924

De grootouders van moeder hebben altijd in Oldenzaal gewoond. Johannes Hermanus Diekmeijer was getrouwd met Euphemia Horstkamp. Grootvader was stoker bij textielfabriek Molkenboer in Oldenzaal. Grootmoeder was geboren in Denekamp in 1862 en overleed in Oldenzaal in 1943. Veel is er over de grootouders Diekmijer niet bekend. Een enkele keer gingen de grootouders ter Laak met de trein van Losser naar Oldenzaal. Moeder is één keer mee geweest met de trein naar Oldenzaal om de grootouders Diekmeyer te bezoeken. De kleinste kinderen werden dan ondergebracht bij de nonnen in het ziekenhuis in Losser, omdat de ouders pas de volgende ochtend terugkeerden. De nonnen gingen vaak met de kinderen wandelen in de kloostertuin. Als de grootouders in Oldenzaal bleven overnachten dan sliepen moeder en haar zussen in het klooster. Dezelfde nonnen zorgden ook voor de verpleging in het ziekenhuis.

Grootouders ter Laak en moeder vanaf 1924

Losser en het gezin van politieagent Jan ter Laak

Mijn moeder Geertruida Wilhelmina Johanna (roepnaam Truus) ter Laak werd op 3 oktober 1924 geboren in Losser aan de Oldenzaalsestraat 1. Daarvoor hadden haar ouders enige jaren in Tilburg gewoond. Daar had haar vader bij de recherche van de politie gewerkt. Maar door heimwee kwamen ze terug naar Twente. Het wiegje

stond in de voorkamer. Het was een ruime woning - eigenlijk een boerenhuis - met een grote keuken, drie slaapkamers en een del. Ook hadden zij veel grond om de woning, met vruchtbomen. Zij was het 8^e kind in het gezin van politieagent Jan ter Laak, die in Oldenzaal was geboren in 1886 en in 1961 in Overdinkel overleed. Zijn vrouw, Anna Diekmeijer, was geboren in 1888 en overleed in Losser in 1965. Ze trouwden in 1910. Hun eerste kind Helena werd geboren in 1911 en overleed kort na de geboorte. De eerste zoon Jo werd in 1913 geboren. Er was toen veel kindersterfte in de vaak grote gezinnen.

De straat van Losser naar Oldenzaal was een slechte keiweg en de spoorlijn liep langs deze weg. Deze foto is gemaakt op de driespong Spoorstraat (tegenwoordig Gronausestraat), Oldenzaalsestraat en Enschedesestraat.

De locomotief met wagons kwam langs de ouderlijke woning. De stoomlocomotief werd in die tijd Bello genoemd. Bello reed, grote rookwolken uitstotend, vanaf 1902 tot 1935 met passagiers. Daarna reden er tot in de oorlog nog wel goederentrans. De tram reed de route Gronau via Glane en Losser naar Oldenzaal, heen en terug.

Jan ter Laak doorliep de lagere school en is daarna net als enige van zijn broers bij de politie gaan werken. Hij kreeg direct een interne opleiding binnen de recherche in Oldenzaal. Dat was vanaf 1901, toen hij 15 jaar was. Na enige jaren in Losser te hebben gewerkt, werd hij in 1916 overgeplaatst naar de recherche in Tilburg. Zoals gezegd, heimwee bracht hem in 1917 al weer terug in Twente, waar hij weer in

dienst trad van de politie in Losser. Uiteindelijk heeft hij 36 jaren voor de politie in Losser gewerkt. In zijn functie sprak hij met rechters, officieren van justitie, advocaten, deurwaarders, brandstichters, moordenaars en geestelijken. Hij was een intelligente en scherpzinnige man. Hij kreeg zowel te maken met incestgevallen als met diefstal van biggen.

Een in prachtig evenwichtig handschrift door grootvader ter Laak opgestelde notitie van 31 oktober 1919 aan de burgemeester van Losser gaf ondermeer aan, waar hij zich als veldwachter dagelijks mee bezighield:

Losser 31 October 1919

Hierbij heb ikte ondergetekende de eer te bevestigen de eerste te bevestigen belofte
 aan te bieden de zuivere opbrengst van drie op 23
 October 1919 inbeslaggenomen varkens (biggen), samen gewaard
 wegende 17 kilogram, welke heden alhier in het openbaar
 zijn verkocht voor den prijs van f. 0,80 per kilogram, alzo in totaal
 $17 \times f. 0,80 = 13,60$
 de verkoopkosten gekomen op voormenschreven varkens
 zijn gespecificeerd als volgt:

Aan de h. van Venne, slaag te Losser, voor slachtloon en uitwegen van drie varkens.	f. 2	40
Aan J. N. ter Raat, voor voeding en verzorgen van 2. October 1919, tot en met 19 October 1919 à f. 0,50 per dag en per varken, zijnde 6 dagen à f. 1,50 per dag	f. 6	00
Telegram aan den districtsvaerter te Havelte		60
samen	12	00
Zuivere opbrengst		160

De Gemeente veldwachter
 J. ter Laak

Aan
 den Heer Burgemeester
 der gemeente
 Losser

Aan de overkant van de Oldenzaalsestraat en over het spoor woonde dokter Frederiks, de toenmalige huisarts van Losser. Later vertrok hij naar Enschede. Moeder vond dit jammer want ze speelde vaak met Liena de dochter van de arts. Bij tante Reimerink een hele dikke en aardige vrouw werden de boodschappen

voor het gezin ter Laak gehaald. Ze kregen dan altijd koffie met beschuit. In de keuken stond een grote waterpomp en een heel groot fornuis. Achter de winkel was de bakkerij. Oom Reimerink bakte het brood. De kinderen mochten daar nooit komen. Tante Reimerink had ook een dikke haarknoedel. Vrouwen droegen in die tijd een haarknoedel. Dat was modern. Grootmoeder ter Laak had er ook een.

Na de geboorte van het laatste kind Hermanneke in Losser was er veel verdriet in het gezin. Het kereltje stierf aan rode hond. Hij werd door een non in de kapel van het ziekenhuis opgebaard. Alle kinderen van het gezin ter Laak stonden er omheen toen hij op het punt stond begraven te worden. Hij had een lang wit jurkje aan, want dat was vroeger gebruik. Ook kreeg hij een bloemenkroontje op zijn hoofdje en blauwe lintjes om de polsjes. Een non zei tegen iedereen, dat Hermanneke nu een engeltje in de hemel was.

In de dertiger jaren, de crisistijd, hadden veel mensen geen werk. Omdat Jan ter Laak bij de politie was is hij nooit werkloos geweest.

Antoon, een broer van moeder, had een tamme geit. Het dier ging met hem mee tot aan de school en keerde toen weer terug naar huis. Moeder heeft nog heel even op de kleuterschool in Losser gezeten. Kort daarna verhuisde het gezin ter Laak naar Overdinkel.

Overdinkel en het gezin van politieagent Jan ter Laak

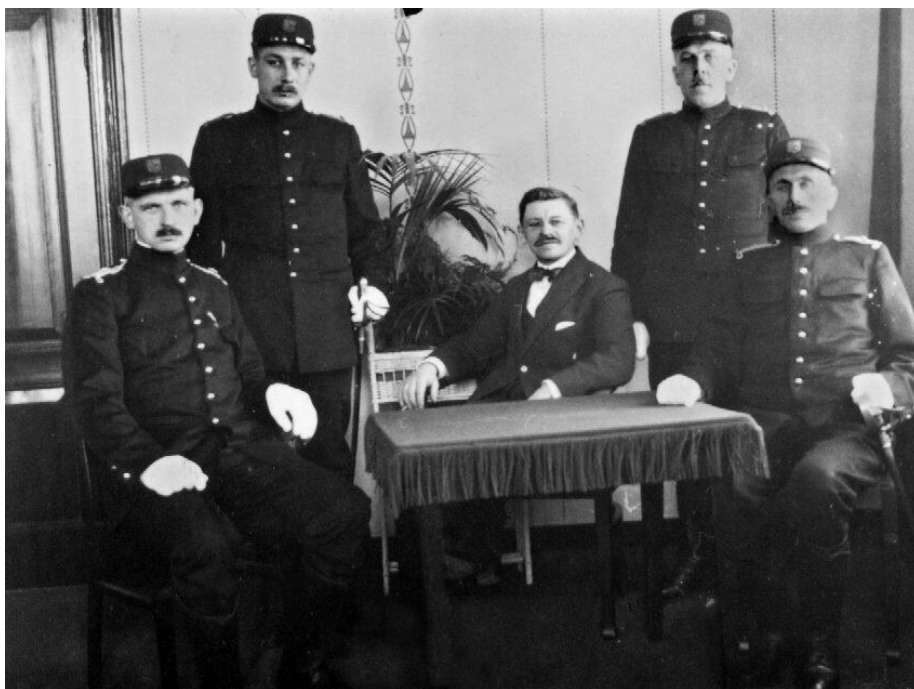
In 1928 verhuisde het gezin naar Overdinkel. Moeder zat met haar zus Stien achter op de wagen met paard. Stien moest op haar letten. Hoofdstraat 60 werd het nieuwe tehuis. Het - twee onder één kap - huis had een geheel eigen stijl, die nergens in Overdinkel te vinden is.

*Anno 2008 staat het huis er nog steeds
(foto Andries Kuperus).*

Ook dit was net als in Losser een ruim huis met veel grond, een boomgaard en een groentetuin er omheen. Grootvader verbouwde allerlei soorten bessen, aardbeien en groente. In de woning was een cel en in het voorportaal hingen later de brandslangen. In de cel belandden vaak stropers, smokkelaars, dronkaards en dieven. De toiletten van de woning en van de cellen liepen uit op één ondergrondse opvangput. Waterspoeling of iets dergelijks was er niet. Later kwam er in huis een nieuwe glazuren toiletpot en kon er met water worden doorgespoeld.

Tussen twee appelbomen werd een schommel voor de kinderen aangebracht. Als kind bezat moeder alleen een klein wiegje met een pop. Daar wandelde zij vaak mee in de tuin. De pop ging elke avond mee naar bed. Voor alle kinderen stond er een hobbelpaard in de kamer. Ook namen ze een groot kippenhok mee uit Losser met een haan en kippen. De haan kraaide zo hard, dat hij van grootmoeder met de kippen weg moest. Daardoor konden de kinderen in het lege kippenhok spelen. Ieder jaar werden er in de winter zelfgemeste varkens geslacht.

De gemeenteveldwachters van Losser in 1922 in vol ornaat. V.l.n.r. de heren Ter Laak, Ten Bos, Schurink en Gerard met in hun midden burgemeester Van Helvoort, het hoofd van de politie.

Iedereen in Overdinkel noemde Jan ter Laak de “boerenveldwachter”. Hij was als politieman in de regio Losser, Overdinkel en Glane zeer bekend. Overdinkel was in de jaren twintig een nogal rumoerig dorp. Mede door zijn fysieke kracht en durf werd hij door de bevolking gerespecteerd. Jarenlang werd er in Overdinkel nog gesproken over het moment, waarop hij in zijn eentje een dronkenman, die in de Hoofdstraat met een bijl rondzwaaide, overmeesterde en in de boeien sloeg. Nachtrondes met zijn herdershond in het Duits/Nederlandse grensgebied deed hij zonder vrees. Om zijn grote gezin beter te kunnen onderhouden sloot hij dealtjes met het stropers- en smokkelgilde in die regio. Hazen, fazanten en patrijzen werden met de regelmaat van de klok onopvallend bij hem afgeleverd.

Rond de woning aan de Hoofdstraat hadden de grootouders ter Laak een flink stuk grond. Dat moest regelmatig omgespit worden, want grootvader ter Laak verbouwde aardappelen en groente en had ook een fraaie boomgaard met vruchtbomen. In het Overdinkel van de 20-er en 30-er jaren moest hij regelmatig op de zaterdagavond opgeschoten jongelui in Overdinkel en Losser arresteren, die onder invloed van alcohol gezellige dansavonden verstoorden. Hij had daarvoor een maatregel bedacht die in die tijd nog kon. Hij bracht de oproerkraaiers in de cel en liet ze tot vroeg in de zondagochtend hun roes uitslapen. Dan sprak hij ze aan met ongeveer de volgende woorden.

“Jongelui er zijn nu twee mogelijkheden. Volgens de wet kan ik jullie drie dagen in de cel vasthouden. Dat betekent, dat jullie maandag en dinsdag niet naar je werk kunnen en dus niets verdienen. Maar er is ook een tweede mogelijkheid. Als jullie vanaf nu tot vanavond 20.00 uur zo veel mogelijk grond netjes bij mij omspitten, dan zijn jullie vanavond laat weer thuis en gooien wij zand over de gehele kwestie. Dus zeg het maar”. De keuze van de jongelui liet zich voorspellen. Feitelijk was het een vorm van werkstraf, met als prettige bijkomstigheid voor grootvader, dat er volgens schattingen in de loop der jaren hectares grond rondom zijn huis werden omgespit door jongeren, die daarmee ook daadwerkelijk gestraft werden.

Grootmoeder ter Laak zorgde voor de kinderen en bestierde de omvangrijke huishouding.

De overburen Oude Kempers

Jaren later werd duidelijk, dat grootvader ter Laak nogal eens een borreltje dronk en zijn sigaretje rookte. Dat was aan de overkant van de straat. Hij had een goed contact met het grote gezin van Oude Kempers en dan met name met de heer des huizes. Die werkte ondermeer als timmerman en grafsteenhouwer. Zijn oudste zoon was organist in de kerk. De grafsteen van grootouders ter Laak is later ook door hem vervaardigd. Het gezin Oude Kempers had het - zoals de meeste gezinnen in die tijd - niet breed. Het was dagelijks vechten voor de kost. Toen er een nakomelingetje in het gezin werd geboren, was er geen babykleding meer

voorhanden. Toen grootmoeder ter Laak dit hoorde moest moeder de babykleding van haar jongste zusje Nardi naar het gezin Oude Kempers brengen. Een zuivere vorm van eenvoudige burenhulp.

De grootouders Diekmeijer in Oldenzaal

Soms ging grootmoeder ter Laak met de trein van Losser naar Oldenzaal naar de grootouders Diekmeijer. Een broer van moeder, Antoon, bracht haar dan met de koets van boer Naafs met paarden ervoor eerst van Overdinkel naar Losser. Antoon liet de paarden dan in draf lopen. Moeder mocht vaak mee. Als het donker was brandden opzij van de koets de carbidlampen.

Bewaarschool en Rooms Katholieke Meisjesschool in Overdinkel

Moeder doorliep van 1929 tot 1936 eerst de kleuterschool (toen bewaarschool genoemd) en daarna de lagere school in Overdinkel. Dat was meteen haar eerste en ook haar laatste opleiding. Hoofd van de Meisjesschool was Clothilde Tegelhoff. Later deden de zusters van het klooster het onderwijs. De bevolking van Overdinkel groeide in die jaren gestaag. Met als gevolg ook het aantal leerlingen. Moeder was erg bang voor Zwarte Piet. Ze kroop dan onder een lange schort van één van de nonnen. Als kleine peuter liep ze altijd bij haar. Ze voelde zich geborgen bij deze non.

Één keer in de week kwam pastoor Schoenmaker op school om les te geven in catechismus. De kinderen van de school kregen daarna opdracht het een en ander uit hun hoofd te leren. Moeder was toen 10 jaar en vond deze lessen maar niets. Dit vond de pastoor niet goed en op een vrije schoolmiddag moest ze mee naar het Parochiehuis. Daar moest ze van de pastoor enkele uren met de handen omhoog als straf tegen een muur blijven staan. Dit was geen pretje en moeder deed daarna het huiswerk zo goed als ze kon.

Dezelfde pastoor had in die tijd moeite om tijdens de zondagmis de voetballers van OSV bij de les te houden. Na verloop van tijd hadden enige voetballers er een gewoonte van gemaakt om tijdens de mis een kaartje te leggen. Zij kozen daarvoor positie in de achterste banken van de kerk. Het gezag van de pastoor was niet tegen het gedrag van deze groep opgewassen. Reden waarom de pastoor de hulp inriep van grootvader ter Laak. Als veldwachter had grootvader een onaantastbaar en natuurlijk gezag ook over de jongeren in het dorp. De eerstvolgende zondag ging grootvader zonder iets te zeggen met de armen over elkaar achter in de kerk staan. Daarna is er tijdens een mis op de achterste banken van de kerk nooit meer een kaartje gelegd.

De Gerardus Majellaskool (later Pax-Christischol) kwam gereed in 1918 en was in eerste instantie bestemd voor kleuters en meisjes. Het onderwijs werd verzorgd door de Zusters van het H. Hart uit Tilburg. In 1921 werd een apart aangebouwde jongensschool in gebruik genomen. Het gebouw werd in 1984 afgebroken.

Al vroeg werken

Toen moeder als 13-jarig meisje in 1937 de lagere school verliet heeft ze eerst ruim een jaar in de huishouding van haar ouders gewerkt. Eigenlijk was dit toen voor de meeste kinderen meer regel dan uitzondering. In 1938 kwam mevrouw Scholten, een lerares van de HBS in Enschede op de fiets naar Overdinkel. Zij had gehoord dat er een jong meisje woonde, dat wat geld wilde verdienen door misschien bij haar als hulp in de huishouding te gaan werken. Haar man was eveneens leraar aan dezelfde HBS. Toen ze moeder zag merkte ze meteen op “wat een wit snuitje heb je wichtje, daar zullen wij iets aan gaan doen”. Enige dagen later ging moeder inderdaad bij het gezin Scholten werken aan de Gertfersingel in Enschede. In weer en wind fietste ze elke dag van Overdinkel naar Enschede heen en terug. Op de heenweg met enige meisjes uit Overdinkel, waaronder een meisje van Hassing, die op de MULO in Enschede zaten.

Jo ter Laak uit Overdinkel

In een massagraf van Mauthausen in Oostenrijk rust het lichaam van Jo ter Laak uit Overdinkel. Kort ná de oorlog zijn de laatste helle uren van Jo bekend geworden. Uit vrije wil ging hij in het verzet. Een Enquêtecommissie van de Missie tot opsporing van Vermiste Personen verzamelde de feiten. Jo was één van de slachtoffers van het beruchte Englandspiel.

Jo was de lievelingsbroer van moeder en geboren op 23 mei 1913. Een broer die heldhaftig het verzet koos en zijn zwangere vrouw Johanna van Mierlo achter moest laten.

Op 18-jarige leeftijd ging Jo in militaire dienst. In de beginjaren kwam hij ieder weekend thuis en ging dan vaak met moeder fietsen. Nadat Jo in maart 1940 gehuwd was, moest deze lievelingsbroer van moeder na de inval van de Duitsers, als korporaal der politietroepen de oorlog in. Na de Nederlandse capitulatie wist hij naar Engeland te ontkomen en meldde zich daar aan voor het volbrengen van een geheime opdracht in bezet gebied. Intussen bleef zijn vrouw achter en beviel in december 1940 van een zoontje. Zij kreeg natuurlijk geen enkele uitkering of bijstand. Begin 1941 kwamen via enige brieven de laatste levenstekenen van Jo.

Achteraf is vastgesteld, dat Jo eind november 1941 ergens in Nederland is gedropt. Voor het verzet was hij opgeleid tot radiotelegrafist. Als geheim agent moet hij op verschillende plaatsen zijn berichten hebben overgeseind. Zeker is, dat hij op 13 februari 1942 werd gearresteerd door de berucht geworden heren Van Poos en Slagter. In zijn boek "Soldaat van Oranje" omschrijft de auteur Eric Hazelhoff Roelfzema deze arrestatie:

Op die dag had de Sicherheitsdienst een inval gedaan in Den Haag. In een huis waar men verwachtte documenten over een verzetsorganisatie in handen te krijgen. Toevallig bevond zich daar onze geheim agent Jo ter Laak, die er tijdelijk onderdak had gekregen. Hij werd meteen gearresteerd en viel na ernstige mishandeling door de mand. Hij bekende diezelfde avond een ontmoeting te zullen hebben met een collega Willem van der Reijden, die een zender voor hem had gerepareerd. Toen "Dikke Willem" het kwam afleveren werd ook hij meteen opgepakt. Beiden werden gedwongen hun radiografisch contact met Engeland voort te zetten. Met voorbedachten rade lieten ze hun security-checks achterwege. Voor onze commandanten was de waarschuwing voldoende. De Centrale Inlichtingen Dienst brak onmiddellijk ieder contact met beide agenten af. De Nederlandse sectie van de Britse Geheime Dienst echter niet. Zij blunderde en zette de contacten aanvankelijk voort. Het zou 54 Nederlandse geheime agenten het leven kosten.

Jo ter Laak werd overgebracht naar het Oranjehotel in Scheveningen en later met andere slachtoffers van het Englandspiel geruime tijd in Huize Gerra (in het

Brabantse Haaren) opgesloten. Op 5 september 1944 kwam Jo met 46 medegevangenen terecht in Mauthausen in Oostenrijk. Het kamp werd geleid door de beul Hans Gögl.

Een door de regering ingestelde Commissie heeft de laatste twee levensdagen van Jo ter Laak en zijn kameraden kunnen reconstrueren. De eerste ochtend kwamen om 8.45 uur twee SS-ers met een hond - Lord geheten - naar het cellenblok. De hond kende als specialiteit, waarvoor hij was afgericht, het bijten van gevangenen in hun geslachtsdelen. De geluiden die dan te horen waren lieten niets aan de verbeelding over, herinnerde zich ex-gevangene Bernard Slier uit Rotterdam, die de gevangenschap overleefde. Het was het begin van het einde van Jo.

Het concentratiekamp Mauthausen was een diepgelegen steengroeve. Naar boven liep een granieten "dodentrap" met 186 treden van soms een halve meter hoog, en 80 meter diepte. Kort na aankomst werden Jo en zijn kameraden door de beul en de bewakers de trap afgebeukt en geschopt. Beneden stonden opzichters klaar, die hen draagbeugels en granietblokken toewezen. Sommige blokken waren zo zwaar, dat de gevangenen ze niet konden tillen. Onder het mom van sabotage lieten de beulen hen dan door herdershonden aanvallen. Wie zijn lading kon dragen worstelde zich op blote voeten de ruwe treden op, tussen de SS-ers door die hen van beide zijden veelal met zwepen voortranselden. Vier lieten hun last meteen vallen en werden naar de twee wachttorens gebracht en doodgeschoten. Kort daarna zakten nog drie ineen. Ook zij werden neergeschoten. Een agent trachtte zijn granietblok op het hoofd van een SS-er te slaan. Hij werd ter plaatse afgemaakt. Die dag stierven door alle ontberingen 27 mannen. De volgende ochtend zetten de overgebleven laatste 20 mannen waaronder Jo hun laatste voetstappen op de "dodentrap". Zij wisten wat hun die dag te wachten stond, namelijk de dood. De SS-ers hadden hun slotact in het gehele kamp bekend gemaakt. Ieder bewaker die gemist kon worden stond langs de bovenrand van de steengroeve, veelal in gezelschap van zijn vriendin! Hun honende opmerkingen drongen niet meer tot de Nederlanders door. Volgens overlevende gevangenen gingen ze waardig de trap af. Beneden in de mijn weigerden ze aan orders gehoor te geven. Ze werden schouder aan schouder de 186 treden weer opgedreven, zonder acht te slaan op de zweepslagen van de beulen. Toen ze de top bereikten scheurden ze zich de kleren van hun bovenlijf en marcheerden zonder aarzelen naar de wachttorens. Bij het inslaan van de kogels riepen ze volgens getuigen met fier opgeheven hoofd woorden in het Nederlands, die niemand kon verstaan. Want enige seconden later waren de Nederlanders vermoord. Ook Jo ter Laak. Voor de beschrijving van de 47 menselijke drama's zijn geen woorden te vinden. De Commissie overlegde een boek, waarin ondermeer stond:

Jo ter Laak am 7en September 1944 " auf der Flucht erschossen".

(Groot)vader ter Laak nam op 28 juni 1951 in de Haagse Rolzaal de versierselen in ontvangst die behoren bij De Bronzen Leeuw, die postuum aan Jo werd toegekend. Deze onderscheiding is in 1944 ingesteld en is bedoeld voor militairen, die zich ten behoeve van de Nederlandse Staat in de strijd tegenover de vijand door het bedrijven van bijzonder moedige en beleidvolle daden hebben onderscheiden. Het onderscheidingsteken heeft altijd in de woonkamer van moeder gehangen.

Het graf van Jo en zijn kameraden werd in Mauthausen gevonden. Moeder is er na de oorlog elf keer - via de Oorlogsgraven Stichting - heen geweest.

Jo ter Laak uit Overdinkel was een waarachtige Nederlandse vrijheidsstrijder.

Truus ter Laak

Binnen één gezin een verzetsheld, zoon Jo, en een dochter Truus, die een relatie had met een soldaat van het bezettingsleger, is een groot contrast.

Moeder was 16 jaar toen de oorlog begon. Met haar zus Lenie ging zij in 1940 in een huishouding in Alkmaar werken. In Alkmaar werd moeder hopeloos verliefd op een Oostenrijkse soldaat, mijn latere biologische vader Franz Schmölzer. Hij was opgeroepen als soldaat in het Duitse leger en meer dan 1000 kilometer van huis. Het klikte van meet af aan tussen moeder en Franz. Moeder kon als één van de weinige meisjes behoorlijk Duits spreken. Dit omdat ze in het Nederlands/Duitse grensgebied was opgegroeid. In 1943 keerde ze naar Overdinkel terug. Ze was zwanger geraakt van Franz. Ze beviel na terugkeer in Overdinkel op 27 maart 1944 in het ziekenhuis in Losser van een te vroeg geboren tweeling. Het waren twee meisjes, die slechts enkele dagen in leven bleven. Beide meisjes kregen een nooddoop van de pastoor in Losser. In het ziekenhuis werd ze uiteraard met de nek aangekeken. Ze had per slot van rekening twee kinderen van de vijand. Het was een periode van machteloosheid en verdriet. Franz kon door de oorlogstijd niet bij de bevalling zijn en evenmin bij de begrafenis van de beide meisjes. Een tijdje later bezocht hij samen met moeder de grafjes van de beide meisjes. Pogingen van Franz om moeder naar Oostenrijk te laten gaan, werden door grootvader ter Laak verboden. Hij kon dit doen omdat ze nog geen 21 jaar en dus minderjarig was. Ze had dan met de trein moeten gaan en die werd regelmatig gebombardeerd, wat een reden te meer was om haar vertrek niet toe te staan. Moeder bleef dus in Nederland.

Bombardement op Gronau

Begin 1945 werkte moeder bij boer Albers in Gronau. Op een dag zou moeder met haar zus Lenie naar een school, om kooklessen te volgen. De lessen werden gegeven door mevrouw Möldner met haar dochter. Toen ze vlakbij de school waren ging het luchtalarm af. Er kwamen talloze Engelse jagers overvliegen. Moeder en haar zus schuilden in de kelder van een winkel. Overal sloegen de bommen in. Het waren heftige bombardementen op het centrum van Gronau. Toen het stil werd gingen ze naar de kerk. Ze zagen er ruim 80 lijken liggen. Daarna ging ze lopend naar Overdinkel terug. Toen ze de volgende dag weer in Gronau was ging ze met haar zus naar de plaats waar de lijken begraven werden. Het was een massagraf. Het lugubere werk werd gedaan door Russische krijgsgevangenen. Vele mensen liepen langs de lijken om te kijken of er bekenden tussen lagen. Opeens zag moeder mevrouw Möldner met haar dochter tussen de doden liggen. Later bleek dat de school door een vultreffer was geraakt. Waren moeder en haar zus even iets eerder in de school geweest, dan hadden ze beiden het bombardement evenmin overleefd.

In Overdinkel geboren in 1945

In januari 1945 vond in de oorlog de laatste ontmoeting tussen moeder en Franz plaats. Ze overnachtten samen in een pensionnetje in Gronau en zij raakte opnieuw

in verwachting. Ze vond onderdak bij een vriendin, waar ze mocht slapen op de hooizolder boven de stal. Via de buitenkant moest ze een vrij hoge ladder op naar boven en via een luik naar binnen. Toen ze de 8^e maand inging van haar zwangerschap was dat niet langer doenlijk en gelukkig vond ze onderdak bij de familie die daarnaast woonde. Vroedvrouw Pieteron uit Losser adviseerde haar om voor de bevalling een afspraak te maken in het Losserse ziekenhuis. Maar daar werd ze geweigerd. Een moeilijke reis naar het Groningse ziekenhuis leverde ook een weigering op. Na een overnachting in de stadsschouwburg samen met andere mensen die geen onderdak hadden, keerde ze terug naar Enschede. Vervolgens was het ruim 9 kilometer wandelen naar Overdinkel, maar gelukkig kwam haar een fietser achterop, die haar herkende als de dochter van ter Laak en haar vlak voor Overdinkel afzette.

De baby werd uiteindelijk geboren in het huis van de familie waar ze onderdak had gevonden en de vroedvrouw Pieteron deed de bevalling gratis. De jonge Frans zag het levenslicht op de 10^e van de 10^e maand om 10 over 10 uur in het jaar 1945. De eerste handeling die in het katholieke deel van Overdinkel moest plaatsvinden was de doop. Een bezoek van de vrouw des huizes aan pastoor Banning verliep als volgt: "Meneer Pastoor, wanneer kan het jongetje gedoopt worden?" De pastoor was nogal duidelijk in zijn standpunt en zei "dat kan niet in de kerk, maar ik kom wel langs". Want het was een onwettig kind, dat was het punt. Met dit gegeven kwam ze terug bij moeder en ze besloten een list te gebruiken. De dag daarna kreeg pastoor Banning opnieuw bezoek met de mededeling, dat de dominee het jongetje wel wilde dopen en dat daarmee het probleem was opgelost. Dat kon niet volgens de pastoor en dezelfde dag werd Frans in de katholieke kerk in Overdinkel gedoopt. In het grote doopboek staat in de kolom bijzonderheden: 'Filius Illegitimus' ofwel onwettig kind.

Enige maanden na de bevalling werd het contact met haar ouders hersteld. Later trok ze zelfs weer bij haar ouders in. Ze vertelde vaak dat grootvader ter Laak direct zeer verknocht was aan haar zoontje. Van meet af aan is er tussen grootvader en kleinzoon Frans een onverbreekelijke band ontstaan.

Toen het postverkeer na de oorlog weer voorzichtig op gang kwam, kon er ook weer gecorrespondeerd worden met Franz in Oostenrijk. Wel duurde het enige weken voor een brief uit Nederland in Oostenrijk was aangekomen.

Vanaf begin 1946 werkte ze als spoelster bij textiel fabriek Tubantia in Enschede. Dit beroep moest ze eerst leren. Maar ze werd daar heel handig in. Ze maakte elke werkdag ruim 3000 weversknopen wat een topprestatie was. Alle geld dat ze verdiende moest ze aan haar ouders afstaan. Dagelijks ging zij met de bus op en neer. Kleine Frans bleef dan bij haar ouders in Overdinkel.

In augustus 1947 besloot moeder uiteindelijk met kleine Frans naar haar geliefde in Oostenrijk te gaan. Grootvader had geld van Tjibbe Knol geleend om de kosten van

het visum te kunnen betalen. De treinreis naar Graz in Oostenrijk duurde precies twee dagen, onder meer door oponthoud omdat haar kind niet in haar paspoort stond. Op 25 november 1947 trouwden ze. Franz was intussen spoorwegbeambte.

Van de eerste jaren na mijn geboorte in Nederland en het vertrek midden 1947 naar Oostenrijk kan ik mij heel weinig herinneren. Van de heenreis helemaal niets. De eerste herinneringen betreffen een peuter- of kleuterschool in Graz in Oostenrijk. Er was een klein zwembad bij met een glijbaantje. Ik was toen ongeveer 4 jaren oud. Van mijn ouderlijk huis weet ik nauwelijks nog iets te herinneren. Wel dat ik in dezelfde slaapkamer sliep als mijn vader en moeder. Ook dat mijn vader soms sigaretten rookte op de slaapkamer. Wel herinner ik mij flarden van heftige ruzies die vader en moeder soms hadden. Ook kwam ik vaak bij een vriendje bij de bureu. Op oude foto's is nog te zien, dat ik in Graz als enig kind op school klompen droeg.

Het huwelijk liep stuk en moeder besloot om naar Nederland terug te keren. Het was februari 1950 en het was een koude winter. Via een avontuurlijke reis, (zij had niet alleen geen paspoort bij zich, voor Frans had zij ook geen visumpapieren) kwamen zij uiteindelijk in Gronau aan. Vanuit Gronau trokken ze 's nachts illegaal de grens over en zo kwamen moeder en zoon uiteindelijk weer terug in Overdinkel. Dat ze de reis van Graz naar Overdinkel, met een klein kind en zonder paspoort, tot een goed einde had gebracht, mocht wel een wonder heten, zeker in die tijd. Ze is er altijd van overtuigd geweest dat ze een beschermengel heeft gehad.

Terug in Overdinkel van 1950 tot midden 1951

De eerste die wij in Overdinkel tegenkwamen was Catharina ter Denge een oude schoolvriendin van moeder, een kordate vrouw. Nadat moeder verslag had gedaan van alle gebeurtenissen kwam Catharina tot de conclusie, dat wij gewoon naar onze (groot)ouders moesten gaan. Zij ging mee en even daarna vond een emotioneel weerzien plaats. Het eerste wat grootmoeder ter Laak besloot, was dat moeder zich de eerste tijd absoluut niet met mij op straat of in het dorp mocht laten zien. Daar heeft ze zich ook enige tijd aan gehouden. Gelukkig werd moeder vanaf toen heel goed door haar ouders opgevangen.

Het huwelijk tussen haar en Franz werd uiteindelijk op 27 juli 1950 ontbonden.

Na verloop van tijd was haar terugkeer natuurlijk bij velen in het dorp bekend. Iedereen in Overdinkel noemde mij Frans ter Laak. Men wist niet beter, dan dat mijn moeder ongehuwd was en ik daarom haar meisjesnaam droeg. Van de eerste tijd in Overdinkel aan de Hoofdstraat 60 kan ik mij nog herinneren, dat opa ter Laak als gepensioneerd politiemann een passende maatregel trof om mijn toen al avontuurlijk en nieuwsgierig gedrag letterlijk en figuurlijk te beteugelen. Zodra hij zich bij goed weer over mij moest ontfermen nam hij geen halve maatregelen. Hij vroeg mijn moeder een leren hesje te vervaardigen, waardoor hij mij met een dik

stuk touw aan de dikke kastanjeboom achter het huis kon vastbinden. Later vertelde men mij, dat ik in een mum van tijd een cirkel van omstreeks 15 meter rondom de boom van alle gras en overige begroeiing had ontdaan. Ik had toen kennelijk al een hekel aan nietsdoen. Met grootvader ter Laak kreeg ik een zeer hechte band. Jarenlang trok ik op met de jongens van Morsink en Rikhof.

Echte herinneringen aan grootmoeder ter Laak heb ik weinig. Zij hield zich ook niet zo met mij bezig. Ik kan mij alleen herinneren, dat ze groentesoep kon maken van een kwaliteit, die in mijn latere leven door niemand is overtroffen.

Grootvader had weliswaar een goed pensioen, maar daarnaast handelde hij in de verkoop van zaden, rozen, planten en ook in fruit uit de appelboomgaard. Hij kon dit doen omdat hij een omvangrijk stuk grond rondom het woonhuis had. Hij was doelgericht en direct bij het verzamelen van mest voor zijn rozenperken. Als de groenteman of de melkboer voorbijkwam met een kar en een paard ervoor, dan zag ik regelmatig, dat hij de paardenmest van de straat opschepte en met toewijding in zijn rozenperk deponeerde.

Wat mij in die tijd aan Overdinkel in de jaren ná 1950 is bijgebleven, is vooral het prachtige grote heideveld in de richting van Losser. Daar vond op oudejaarsavond ook het knallen met carbidbussen plaats. Net buiten het dorp stroomde een kraakhelder riviertje "de beek". Daar ging ik met anderen vaak zwemmen en vissen vangen. Dat deden wij met een grote handdoek, door deze met twee personen over de bodem in de richting van de wal te schuiven. Er zat altijd vis in, die dan ter plekke boven een houtgestookt vuurtje werd gebakken.

Grond ompspitten

Toen ik 5 jaar was leerde grootvader mij hoe grond moest worden omgespit. Voor elke spitklus die ik naar zijn tevredenheid uitvoerde kreeg ik enige stuivers. Dat was voor mij veel geld. Ik leerde dus al vroeg geld te verdienen, in plaats van te krijgen. Ook in latere jaren heb ik honderden vierkante meters omgespit. Ik moest dan eerst een gleuf maken en dan de grond ernaast erin omkeren. Dat was de gebruikelijke techniek.

De kerk en de rooms-katholieke bevolking

In het kleine Overdinkel had je toen twee volksgroepen. Aan de oostzijde woonden de protestanten en aan de westzijde de katholieken. Onderling contact bestond er tussen deze groeperingen nauwelijks. Ik begreep hier als jochie niets van en mijn opa, die tot de rooms-katholieken behoorde, deed ook nooit moeite mij dit uit te leggen. Ik moest op zondag mee naar de kerk. Dat vond ik een geheimzinnig gebeuren. De taal die de priester soms sprak (Latijn) verstond ik natuurlijk niet. Dat maakte het nog geheimzinniger. Wat mij wel aansprak was de fijne wierookgeur.

Anders dan ik enige jaren later in Enschede zou ervaren was er in Overdinkel geen klasse van extreem rijken. Grote herenboeren, zoals in die tijd bijvoorbeeld in Groningen, waren er in Overdinkel niet. Er was toch iets van een tevreden bevolking, waarbij de onderlinge maatschappelijke verschillen klein waren. Mijn grootouders gingen in het katholieke deel dan ook praktisch met iedereen om. En wat ik mij er nog van herinner is dat er tevredenheid was in de jaren vlak na de oorlog.

Perspectief

Halverwege 1951 was het toekomstperspectief van moeder en mij onduidelijk. Op 26-jarige leeftijd had moeder al twee kinderen verloren. Zij was gescheiden van een Oostenrijker. Haar vierde kind had ze in Oostenrijk moeten achterlaten. Alleen mij - toen 5 jaar - had ze nog. Hoe nu verder? Dat zou na enige maanden duidelijker worden. Op een goede dag zei ze namelijk, dat wij naar Enschede zouden gaan logeren. Ik kon niet vermoeden, dat er opnieuw een volstrekt andere fase in mijn leven zou beginnen. Moeder trouwde in 1952 opnieuw, met Wilhelminus Kaspers. Samen kregen ze nog vijf kinderen. Het was een goed huwelijk, dat pas na 50 jaar eindigde, toen Wilhelminus overleed.

Ik groeide in Enschede op in een volstrekt kansarme arbeidersbuurt het Pathmos. Een bijzonder klein - maar toch gezellig - wereldje, waar letterlijk en figuurlijk niet uit te stappen was. Al mijn leeftijdgenoten moesten al op hun 14^e jaar gaan werken in de textiel. Ook mijn stiefvader had alleen de lagere school gevolgd en was textielarbeider. Moeder werkte als huishoudster en in een textiel fabriek. De lagere school en de MULO heb ik succesvol kunnen doorlopen. Tot mijn 25^e jaar had ik echter meer aandacht voor topsport dan voor andere zaken.

Ik trouwde met Liesbeth Pots en wij kregen drie kinderen. Ik ging ook weer aan de (avond)studie. Met een aanvankelijke start als magazijnbediende bracht ik het stap voor stap tot directeur van talloze ondernemingen. Uiteindelijk werd ik ondernemer. Met vallen en opstaan leerde ik het spel van intriges, onmacht en macht in de wereld van het bedrijfsleven. Onze thuishaven werd Meedhuizen, een dorpje onder Delfzijl in de provincie Groningen.

Frans Schmölder (Meedhuizen)

(De foto's bij dit artikel zijn (tenzij anders vermeld) afkomstig uit het archief van de HKL)